

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА, ЩО РЕФОРМУЄТЬСЯ

FEATURES OF POLITICAL SOCIALIZATION OF STUDENTS IN A SOCIETY THAT IS REFORMED

У статті досліджуються особливості політичної соціалізації студентської молоді в умовах суспільства, яке знаходиться в процесі демократичного транзиту, що супроводжується проявами принципово нових якостей суспільно-політичного життя. Підкреслюється, що процес політичної соціалізації є складним, важкопрогнозованим, багатоглядним та характеризується впливом на людину певного комплексу факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Автором визначено п'ять модусів (образів) політичної соціалізації сучасної молоді людини, характерних для сучасного вітчизняного соціально-політичного простору. Зроблено висновок про те, що модель політичної соціалізації, використана в українському суспільстві, орієнтована на західноєвропейський тип політичної соціалізації, який відрізняється достатньо високим рівнем особистісної свободи в поєднанні з відповідальністю людини за свій вибір і свої вчинки.

Ключові слова: політична соціалізація, молодь, суспільство, держава, модус.

В статье исследуются особенности политической социализации студенческой молодежи в условиях общества, которое находится в процессе демократического транзита, сопровождающегося проявлениями принципиально новых качеств общественно-политической жизни. Подчеркивается, что процесс политической социализации является сложным, трудно прогнозируемым, многоаспектным и характеризуется влиянием на человека определенного комплекса факторов, как

внутренних, так и внешних. Автором определены пять модусов (образов) политической социализации современного молодого человека, характерных для современного отечественного социально-политического пространства. Сделан вывод о том, что модель политической социализации, использованная в украинском обществе, ориентирована на западноевропейский тип политической социализации, который отличается достаточно высоким уровнем личностной свободы в сочетании с ответственностью человека за свой выбор и свои поступки.

Ключевые слова: политическая социализация, молодежь, общество, государство, модус.

The article deals with the peculiarities of political socialization of students in a society that is in the process of democratic transit, accompanied by manifestations of innovative qualities of political life. It is emphasized that the process of socialization is difficult vzhkoprohozovanym, multifaceted and characterized human exposure to a particular set of factors, both internal and external. The author identifies five modes (images) modern political socialization of the young man, typical of modern domestic socio-political space. It is concluded that the model of political socialization, used in Ukrainian society focused on Western European type of political socialization, which is characterized by the high level of personal freedom combined with human responsibility for their choices and their actions.

Key words: political socialization, youth, community, state, mode.

УДК 316.42

Костючков С.К.,

к. політ. н., доцент кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Постановка проблеми. Кардинальні політичні зміни, що відбувалися на початку 90-х років ХХ століття, активізували утворення низки нових незалежних держав, так або інакше об'єднаних процесом демократичного транзиту, який супроводжується проявами принципово нових якостей суспільно-політичного життя. Природним наслідком даних процесів стало формування людини, котра із пасивного об'єкта владних маніпуляцій перетворюється на активного суб'єкта політичного процесу. Формування нового типу особистості – розвиненої духовно й культурно, вільної політично, економічно, ідеологічно, відповідальної перед собою та суспільством – можливе тільки за умов ефективної політичної соціалізації індивіда, зокрема представника студентської молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти процесу політичної соціалізації особистості знайшли своє відо-

браження в роботах зарубіжних дослідників, таких як Г. Алмонд, Ф. Васбурн, Дж. Денніс, Д. Доллард, Р. Зігель, Ф. Ільясов, Д. Істон, Дж. Кольман, Р.-М. Мерельман, А. Парк, В. Уолтер, Г. Хаймен, К. Ясперс та інших. Дослідження особливостей соціалізації індивіда мають місце в наукових студіях вітчизняних учених, серед яких Г. Дилигенський, І. Кальной, Е. Касирер, С.Б.Кримський, Ф.В.Лазарев, Д. Ліхачов, О. Лосев, С. Савченко та інші. Проблеми політичного виховання молодого покоління опинились у колі наукового інтересу великої кількості дослідників, у тому числі й вітчизняних, серед яких О. Безпалько, М. Боришевський, О. Боришполець, Н. Гаврилів, І. Жадан, І. Зверева, А. Капська, С. Кириленко, О. Кожем'якіна, С. Кривонос, Л. Лепіхова, М. Лукашевич, С. Максименко, Л. Міщик, А. Мудрик, О. Пенькова та інші.

Мета дослідження – визначити головні завдання, вирішення яких забезпечує процес політичної соціалізації особистості; обґрунтувати актуальність дослідження процесу політичної соціалізації студентської молоді в сучасному українському соціумі; розкрити бівалентність процесу політичної соціалізації в аспекті впливу держави і суспільства на індивіда з метою інтеграції його в існуючу систему політичних відносин; порівняти соціальні і культурні параметри особистості в тоталітарному суспільстві та такому, що перебуває в стані демократичного транзиту; виділити модули політичної соціалізації сучасної молоді людини.

Виклад основного матеріалу. У контексті заявленої теми ми будемо постійно оперувати поняттям «політична соціалізація». За порадою Сократа, розглядаючи будь-яке суспільне (й не тільки) явище, треба, перш за все, з'ясувати «що є що», виявити ключові поняття, уточнити термінологію, визначити місце та роль досліджуваного явища в конкретному буттєвому просторі. Отже, термін «політична соціалізація» походить від загального поняття «соціалізація» (лат. *socialis* – суспільний), яке запропонував американський дослідник Г. Хаймен у своїй однойменній роботі в 1959 році. Згодом поняття політичної соціалізації міцно увійшло в науковий обіг і стало широко використовуватися в роботах таких вчених, як Г. Алмонд, Дж. Денніс, Д. Доллард, Р. Зігель, Д. Істон, Дж. Кольман, Р.-М. Мерельман, А. Парк, В. Уолтер. Процес політичної соціалізації є складним, важкопрогнозованим, багатоаспектним; він характеризується впливом на людину певного комплексу факторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. До перших належать механізми реагування індивіда на певні стимули, прояви соціальної активності самої людини, аспекти її суспільно-політичного досвіду. Другі – це цілеспрямовані та стихійні чинники навколишнього середовища: політичні інститути, соціальні групи, друковані та електронні засоби інформації, окремі особистості.

Таким чином, процес політичної соціалізації особистості забезпечує вирішення принаймні двох головних завдань:

1. Формування у громадян стійких, конструктивних поведінкових установок, які б сприяли зміцненню тріади Людина – Суспільство – Держава, забезпечували

громадський порядок у суспільстві, стимулювали консолідацію всіх його інститутів, унеможлилювали/мінімізували прояви девіацій від визнаних суспільством норм, правил і зразків.

2. Об'єднання суб'єктів політичного життя на основі узгодження і моноцільності їхніх політичних прагнень, інтересів і цілей.

Найбільш активно цей процес протікає в молодому віці, коли концентрується адаптивний потенціал стосовно існуючої політичної системи, вибудовується модель особистісної інтеграції в політичний простір, встановлюється певний рівень довіри до існуючого режиму, а також фіксуються параметри, в рамках яких індивід конструює бажану форму суспільства.

Слід зауважити, що політична соціалізація – бівалентний (двонаправлений) процес впливу держави і суспільства на індивіда з метою інтеграції його в існуючу систему політичних відносин, свідомого сприйняття самим індивідом політичних норм, цінностей, установок. Якщо суспільство в процесі політичної соціалізації формує людину як громадянина, то індивід у процесі соціалізації творчо впливає на розвиток існуючих політичних структур і відносин, поступово трансформуючи само суспільство. Тобто взаємодію індивіда з державою та суспільством можна розглядати як діалектику суб'єктивного та всезагального, причому логіка вимагає, щоб відносини двох сторін в конструкціях «індивід – держава» та «індивід – суспільство» були адекватними, інакше поняття «взаємодія» втрачає свій сенс. В умовах тоталітаризму роль окремої людини нівельована до функції «гвинтика» в зручній для правлячої верхівки політичній машині, народ за таких умов перетворюється на масу, котра, за визначенням К. Ясперса, «позбавлена будь-яких відмінних властивостей, традицій, ґрунту – вона порожня, ...є об'єктом пропаганди й навіювання, не відчуває відповідальності та існує на найнижчому рівні свідомості» [5, с. 142-143].

Для України першої чверті XXI століття політична соціалізація громадян, зокрема молоді, набуває особливої актуальності, адже за останні два десятиріччя українське суспільство зазнало низку корінних соціально-політичних змін. Соціетальним підґрунтям сучасної парадигми політичної соціалізації доцільно вважати твердження про те, що сучасні громадянські суспіль-

ства різного ступеню розвитку являють собою модернізовані посттрадиційні соціальні конструкції, які функціонують і розвиваються в контексті соціального реалізму на принципах свободи, рівності, справедливості, солідарності, суспільного прагматизму. У традиційних суспільствах, долаючих рудименти тоталітарних і авторитарних тенденцій, соціальний досвід, що транслюється наступним поколінням, має амбівалентний характер: як позитивні, так і негативні складові суспільного досвіду приймаються молоддю «на віру», без критичного осмислення, в умовах генералізованої деструктивної конгеніальності. Слід зауважити, що молодь у тоталітарних суспільствах здебільшого беззаперечно приймає модель соціуму, яка схвалюється більшістю гласно або негласно. За роки радянської влади були створені потужні структури масової політичної соціалізації, які успішно діяли поруч із механізмами загального контролю, мобілізації та репресій, що мали на меті створення «людини нового типу» – повністю соціалізованого індивіда, людини державної, котра готова беззаперечно слугувати владному апаратові, ототожнюючи себе з його символами.

Соціальні і культурні параметри особистості в подібному суспільстві детерміновані не тільки імплементацією в суспільний простір певного комплексу нормативних документів, але й фіксацією в суспільній свідомості у вигляді імперативних постулатів на зразок «раніше думай про Батьківщину, потім – про себе», «встаньмо всі, як один», «хто не з нами, той проти нас», «партія сказала – треба, комсомол відповів – зробимо» та іншого в тому ж форматі. Невичерпний арсенал подібних сентенцій десятиріччями підтримував ідеологічну базу Радянського Союзу, формуючи світоглядну позицію в першу чергу молодого покоління. За твердженням Е. Гелнера [1, с. 147], модернізоване суспільство та суспільство традиційне являють собою два абсолютно різних типи соціальної конструкції: якщо в країнах класичної демократії громадянське суспільство бере на себе функції колективної ідентичності, то в посттоталітарних державах воно інерційно реалізує себе в проявах ідентифікуючої колективності.

У модернізованому суспільстві нове покоління приймає досвід попередників не апіорно, в контексті традиційних

установлень, але піддає його раціональному, іноді прискіпливому аналізу, перевіряє на практичну доцільність, вбудовує в жорстке «прокрустове ліжко» власного критеріального апарату. Таким чином, безоглядно-емоціональна віра трансформується в усвідомлено-раціональну довіру, зумовлюючи участь молоді людини в конструктивному політичному дискурсі, процесах, спрямованих на демократизацію суспільства, поступовому, але динамічному наближенню його до параметрів досконалої моделі.

Сучасний, узагальнений погляд стосовно мети соціалізації полягає в тому, щоб допомогти молодій людині адаптуватися у щільному, масованому потоці локальних і глобальних проблем, викликів та криз: політичних, екологічних, економічних, енергетичних, інформаційних; оволодіти досвідом минулих поколінь, визначити своє професійне покликання, вибудувати власну траєкторію освіти, вибрати шляхи найефективнішої інтеграції в суспільний організм. Саме молодь є тією частиною населення, в якій зосереджений суттєвий потенціал соціальної та інтелектуальної енергії, в цей період життя людина прагне самоосмислення, самопізнання, самовдосконалення, самооцінювання, самоповаги та, безумовно, самореалізації. Представники нової генерації є носіями особливих здібностей до творчої діяльності завдяки таким віковим якостям, як гостра пам'ять, здатність швидко переключитися на інші об'єкти дослідження, легкість сприйняття нової інформації, наявність образного мислення та інше.

Студентські роки – час не тільки професійної підготовки, це нерідко зародження любові, створення сім'ї, виховання дітей, це період визначення свого місця в житті, етап самоствердження в студентських колективах, різних соціальних групах. Для сучасних студентів характерна актуалізація буттєвих новацій, неприйнятних для представників старшого покоління. Сюди можна віднести сецесію від проявів романтизму в почуттях і поведінці, формування меркантильності й цинічного прагматизму, орієнтацію на цінності західної культури, зростання амбітності, енергійності, рішучості, готовності до конфліктних стосунків не тільки з адміністрацією навчального закладу, але й державними структурами. Показовим є перетворення студентства з групи невиробничого харак-

теру в специфічну соціальну групу, яка бере безпосередню участь у матеріальному й духовному виробництві. Сучасне українське студентство характеризується появою феномена корпоративності в поглядах, поведінці, суспільних проявах, а також у радикалізмі, готовності брати участь у революційних перетвореннях і масштабних суспільно-політичних подіях.

Процес соціалізації людини, її формування та розвиток, становлення як особистості відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, яке втілюється певними соціальними чинниками. Усі чинники можна звести до трьох груп: 1) макрочинники (суспільство, держава, планета, світ і космос), 2) мезочинники (етнокультурні умови й тип населення, в яких живе і розвивається людина, засоби масової інформації), 3) мікрочинники (сім'я, дитячий садок, середня й вища школа, позашкільні виховні установи, релігійні організації, товариства однолітків); це середовище називають соціумом або мікросоціумом. Указані вище чинники з різною мірою активності безпосередньо впливають на кожну конкретну людину, динамічно змінюються в умовах науково-технічного прогресу, модернізації соціального простору, перетворень у сфері економіки й політики. Безумовно, змінюється й питома вага соціальних чинників у процесі соціалізації підростаючих поколінь, та по-різному оцінюється їх результат, але незмінним залишається постулат про залежність особи від навколишнього середовища, особливо соціального простору, в усі періоди онтогенезу – індивідуального життя, зокрема в дитячі та юнацькі роки.

Сучасна політична наука виділяє первинну і вторинну політичну соціалізацію. Межі первинної соціалізації визначаються в часі від народження людини як біологічної істоти до формування її як зрілої особистості: це період, коли держава і суспільство формують людину як соціально свідому істоту, коли вона засвоює суспільно-політичний досвід попередніх поколінь, долучається до політичної культури своєї країни, дотримується ціннісних норм, вибудовує власний апарат експлікації політичних понять, процесів, явищ. Період первинної політичної соціалізації пов'язують із політичним становленням молоді особистості в період навчання, отримання політичних знань від батьків, викладачів, вихователів у родині,

школі, вищому навчальному закладі; як результат, молода людина стає повноправним, активним суб'єктом політичного процесу, здатним усвідомлювати й захищати свої особисті й суспільні інтереси.

Вторинна соціалізація здійснюється в процесі практичного включення індивіда в політичне і трудове життя. У ході вторинної соціалізації відбувається критичне переосмислення політичних знань, цінностей, формування фундаментальних політичних орієнтацій та стійких зразків рольової поведінки. Як правило, це відбувається в середньому і старшому віці. Однак нашим завданням є розгляд молодіжної, тобто первинної соціалізації. Саме в цей період складаються базові політичні установки особистості. У сучасному суспільстві входження людини у світ політики починається рано: вже у віці 3–4-х років дитина здобуває перші відомості про політику через сім'ю, засоби масової інформації та комунікації, найближче оточення. Психологи схильні бачити саме на цьому етапі «стартові умови» для становлення базових установок особистості.

У результаті політичної соціалізації формується політична свідомість особистості, її політична поведінка, відбувається становлення індивіда як громадянина. Поняття «політична соціалізація» при цьому значно об'ємніше, ніж поняття «політична просвіта» або «політичне виховання», оскільки містить у собі не тільки концентрований та цілеспрямований вплив на особистість домінуючих у суспільстві ідеологічних постулатів та політичних ідей, але й безсистемний, фрагментарний, спорадичний вплив на неї соціального середовища. Також індивід має змогу вибирати з існуючого в суспільстві арсеналу політичних установок такі, що є конгруентними його переконанням, установкам, інтенціям, сформованим не тільки раціонально, але й емоційно.

У галузі соціальних і політичних наук зазвичай розглядаються кілька типових схем взаємодії індивіда з політичною сферою суспільства, що мають назву моделей політичної соціалізації. Американський політолог Р.М. Мерельман виділяє чотири таких моделі.

Перша – системна – характеризується формуванням позитивного ставлення до влади, правового порядку, традиційних інститутів. Провідними її агентами є сім'я

і школа, а також оточення особистості, її однолітки.

Друга – гегемоністська – формує молодь, вороже налаштовану проти будь-якої соціальної та політичної системи, крім «своєї». Провідними агентами її є засоби масової інформації.

Третя – плюралістична – ставить за мету формування уявлень громадян про свої політичні інтереси, стимулювання бажання їх реалізації, високого рівня громадянської активності. Агентами є школа, батьки, ЗМІ, партії, групи за інтересами.

Четверта – конфліктна – зводиться до формування лояльності стосовно певної групи і готовності підтримати її в боротьбі проти інших груп. Агентами такої соціалізації є органи пропаганди та агітації, що представляють інтереси конкретних груп [6].

В Україні реалізується, щоправда, з певними труднощами плюралістична модель політичної соціалізації як найбільш прийнятна в умовах формування демократичної держави. Ознаками руху в цьому напрямі можна вважати: диверсифікацію молодіжних політичних об'єднань, збільшення серед них таких, що репрезентують головні ідентифікаційні прояви української нації; стимуляцію державою і суспільством індивідуального потенціалу громадянської активності; фіксацію в суспільно-політичній риторичі положень про оптимізацію діяльності агентів політичної соціалізації на принципах солідарно-функціональної синхронізації, ціннісно-орієнтованої конвергенції, суспільно-об'єднуючої конгеніальності. Основним контрфактором формування плюралістичної моделі політичної соціалізації в Україні вбачається наявність у суспільній свідомості рудиментів радянської минульщини, в умовах якої індивід характеризувався незацікавленістю стосовно минулого, згодою із сьогоденням та невизначеністю щодо майбутнього.

Нами виділено п'ять модусів (образів) політичної соціалізації сучасної молодої людини:

1. Модус демонстративного політичного нігілізму, маніфестація негативної оцінки будь-яких політичних інститутів, явищ і процесів.

2. Модус пасивної, споглядальної позиції стосовно проявів політичного життя соціуму; в індивіда формується індиферентне ставлення до політики взагалі та практична байдужість до полі-

тичної аксіосфери (комплексу політичних цінностей).

3. Модус принципово позитивного, але непостійного визнання необхідності особистісної комплементативності до політичної сфери суспільства; подібна залученість до політики характеризується як евенуальна та стохастична, оскільки молода людина (студент) проявляє власну політичну активність тільки з прагматичних мотивів, конформістських позицій або під дією примусу. Показово, що саме цей модус характерний для молодих людей, які використовуються як благодатний «матеріал» для політичних маніпулювань.

4. Модус усвідомленої, постійної і прогресуючої особистісної когеренції з іншими громадянами та їх об'єднаннями в процесі актуалізації політичних практик суспільного життя; особистість із подібним модусом політичної соціалізації імпліцитно є громадянином, який глибоко засвоює та приймає безумовним мотивом власної поведінки ідеали персональної свободи, суспільної солідарності, національної гідності, а також з повагою ставиться до інших політичних цінностей.

5. Модус піднесеного, захоплюючого інтегрування молодої людини в політику до стану естетичного задоволення, раціоналізації політичної самосвідомості, прогресуючої агрегації в систему відносин політичного володарювання та підлеглості: індивіди з даним модусом соціалізації самореалізуються як активісти громадських об'єднань, політичних партій, поповнюють ряди політичної еліти.

Важливо, що певний модус політичної соціалізації молодої людини не є статичним і довічним особистісним показником – він може змінюватись під впливом цілого комплексу чинників, серед яких: зміна регіону або країни проживання, перехід в інший соціальний статус, професійна необхідність, трансформація світоглядної позиції в процесі набуття вищої освіти. Остання обставина вказує на необхідність посилення цілеспрямованої педагогічної підтримки, орієнтованої на допомогу студентам у підвищенні особистого ступеня політичної соціалізації, що потенціює формування цивілізованого сприйняття політичних процесів у світі та у власній державі.

Висновки. Вибір тієї чи іншої моделі політичної соціалізації диктується типом суспільно-політичних відносин і станом

дотримання демократичних норм у державі. Модель, використана в українському суспільстві, орієнтована на західноєвропейський тип політичної соціалізації, який відрізняється достатньо високим рівнем особистісної свободи в поєднанні з відповідальністю людини за свій вибір і свої вчинки. В українській державі першої чверті XXI століття сформувався так званий конфліктний тип молодіжної політичної соціалізації, який детерміновано низьким економічним та соціальним статусом молоді, її схильністю на етапі орієнтування до впливу різноманітних субкультур і політичних течій, проявами реверсій радянської тоталітарної системи і, як наслідок, високим рівнем політичного примусу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гражданское общество: истоки и современность / [Научн. ред. Кальной И.И., Лопушанский

И.Н.]. – СПб: Юридический центр Пресс, 2006. – 492 с.

2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>

3. Портная Е.Б. Модель формирования социально-гуманитарных знаний / Е.Б. Портная // Общество – вчера, сегодня, завтра : межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 5. – М. : МГУПИ, 2009. – С. 70–75.

4. Савченко С.В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : автореферат дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / С.В. Савченко ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2004. – 42 с.

5. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / К. Ясперс // Смысл и назначение истории ; [пер. с нем.]. – М. : Политиздат, 1991. – 527с.

6. Merelman R. M. Revitalizing Political Socialization // Hermann M. (ed.) Political Psychology. – San-Francisco, 1986. – P. 279–319.